

Kuisma Korhonen

Kirjallisuus ja humanistinen tutkimus Professoriluento 25.11.2011 Oulun yliopistossa

I

Aloitin tämän vuoden luentosarjani Johdatus kirjallisuudentutkimuksen perusteisiin I esittämällä opiskelijoille kysymyksen: miksi kirjallisuutta kannattaa lukea? Parhaan vastauksen lupasin palkita oululaisen kirjallisuuslehti *Hallauksen* uusimmalla numerolla.

Ehkä palkinnon toivossa opiskelijat esittivät lukuisia vastauksia, kaikki erinomaisia. Seuraavassa koottuna muutamia niistä:

Kirjallisuutta lukemalla ymmärtää paremmin maailmaa. Kirjallisuutta lukemalla osallistuu sukupolvien väliseen keskusteluun. Kirjallisuutta lukemalla oppii kulttuuria, historiaa, ajattelua, muita tiedonaloja. Kirjallisuuden lukeminen laajentaa sanavarastoa, edistää luetun ymmärtämisen kykyä, auttaa tunnistamaan niin tekstin sisäisiä kuin tekstien välisiä viittauksia. Kirjallisuuden lukemisen avulla voi matkustaa niin ajassa kuin paikassa. Kirjallisuuden lukeminen avartaa ajattelua. Kirjallisuuden lukeminen on mielen leikkiä. Kirjallisuuden lukemisen kautta oppii uudelleen ihmettelemään.

Kuten sanoin, vastaukset olivat erinomaisia. Niistä ilmeni vahva usko kirjallisuuden arvoon. Ja vastaajat olivat, kuten sanottua, aivan tuoreita opiskelijoita, joita en vielä kollegoideni kanssa ollut ehtinyt aivopestä!

Kysymykseen sisältyi kuitenkin pieni kompa. Kysymyksen ”miksi kirjallisuutta kannattaa lukea” voi nimittäin ainakin meillä Oulun yliopistossa ymmärtää kahdella eri tavalla: ensinnäkin, kuten opiskelijat tuntuivat sen intuitiivisesti ymmärtävän, kohdistuneena kaunokirjallisuuden arvoon: siihen miksi kannattaa lukea esimerkiksi romaaneja, novelleja, runoja, näytelmiä ja muita yleisesti ”kirjallisuudeksi” tai ”kaunokirjallisuudeksi” kutsuttuja tekstejä. Mutta kysymyksen voisi ainakin periaatteessa ymmärtää myös toisella tavalla, kohdistuneena yliopistomme humanistisen tiedekunnan oppiaineeseen nimeltä ”kirjallisuus”: miksi kannattaa ruveta opiskelemaan ”kirjallisuus”-nimistä oppiainetta?

Pätevätkö opiskelijoiden antamat upeat vastaukset ja niiden ilmentämä luottamus kirjallisuuden arvoon myös tässä kysymyksen toisessa tulkinnassa riippuu ennen kaikkea meistä kirjallisuuden oppiaineen opettajista. Ainakin toivon, että ne päteisivät: että myös kirjallisuuden oppiaineen opiskelu auttaisi opiskelijoita ymmärtämään paremmin maailmaa, historiaa, ajattelua. Että oppiaineemme opiskelu johdattaisi opiskelijat sukupolvien väliseen keskusteluun. Että oppiaineemme tarjoama opetus johdattaisi

lukemaan paremmin, tarkemmin, oivaltavammin. Että oppiaineemme tarjoaisi mielen leikkiä, avartaisi ajattelua, saisi opiskelijamme uudelleen ihmettelemään.

Haastetta kerrakseen.

Tämä sanan kaksoismerkitys – että sana ”kirjallisuus” voi viitata kielenkäytössämme niin tiettyyn kulttuuristen tekstien ja käytäntöjen alueeseen kuin tätä tutkivaan humanistiseen oppiaineeseen – on kenties paljastavampi kuin aluksi ymmärrämmekään. Avainsana otsikossani ”kirjallisuus ja humanistinen tutkimus” onkin mielestäni sana ”ja”: millä eri tavoin otsikkoni sanan ”ja” voi ymmärtää? Tulenkin seuraavaksi tarkastelemaan kolmea eri tapaa ymmärtää sana ”ja” ilmauksessa ”kirjallisuus ja humanistinen tutkimus”.

II

Ensimmäinen, kenties luontevin tapa tulkita näiden kahden termin välinen suhde on nähdä kirjallisuus yhtenä niistä kulttuurisista ilmiöistä, joita humanistinen tutkimus, muun muassa oppiaine nimeltä kirjallisuus, tutkii. Historiallisesti Oulun yliopiston oppiaine ”kirjallisuus” yhdistää oikeastaan kaksi oppialaa, jotka yliopistoissamme yleensä ovat eri oppiaineita: kotimaisen kirjallisuuden, jonka esikuvia ovat erilaiset eurooppalaiset omaan kansalliskirjallisuuteen kohdistuvat opinalat, sekä yleisen kirjallisuustieteen, jonka esikuvana on ollut toisaalta saksalainen *Allgemeine Litteraturwissenschaft*, toisaalta ranskalainen *littérature comparée*, ”vertaileva kirjallisuus”.

Mutta kirjallisuutta tutkitaan muidenkin humanististen oppiaineiden piirissä: omassa tiedekunnassamme kirjallisuudentutkimusta harjoitetaan paitsi omassa oppiaineessani myös, ainakin jossain määrin, esimerkiksi englantilaisessa, germaanisessa ja pohjoismaisessa filologiassa. Elokuvatutkimuksessa on tarkasteltu esimerkiksi kirjallisten teosten adaptaatiota elokuvaksi tai TV-kerronnaksi, logopediassa taas tutkittu esimerkiksi lastenkirjojen ja lukemisen yhteyttä puheen ja kerronnallisten kykyjen oppimiseen. Kohteena ja lähdemateriaalina kirjallisuus voi toimia myös esimerkiksi suomen kielessä, informaatiotutkimuksessa, saamen kulttuurin tutkimuksessa, aatehistoriassa – eikä tarvitse pysähtyä humanistisen tiedekunnan sisälle, omassa yliopistossamme myös esimerkiksi kasvatustieteissä ja kulttuurimaantieteessä on toisinaan sivuttu myös kaunokirjallisuutta.

Oppiaineessa nimeltä ”kirjallisuus” kuitenkin keskitytään tutkimaan ”kirjallisuudeksi” kutsuttua ilmiökenttää (olipa se kotimaista tai kansainvälistä) käyttäen kirjallisuudentutkimuksen omia teoreettisia ja metodisia välineitä – välineitä, jotka lähtökohdiltaan noudattavat niin humanistisen tutkimuksen kuin yleisemmin tieteellisen tutkimuksen yleisiä teoreettisia ja metodisia periaatteita. ”Kirjallisuus” on kohde, humanistinen oppiaine nimeltä ”kirjallisuus” tarkastelee tätä kohdetta.

Aivan ongelmaton tämä tapa ymmärtää ilmaus ”kirjallisuus ja humanistinen tutki-

mus” ei kuitenkaan ole. Ensimmäinen ongelma: miten me määrittelemme tutkimuksen kohteen? Mitä on ”kirjallisuus”, mitä siihen kuuluu ja mitä ei?

Antiikin Kreikassa ja Roomassa samoin kuin keskiajan ja renessanssin Euroopassa tunnettiin kyllä lyriikka, eepos ja draama, samoin kuin esimerkiksi historiankirjoitus, mutta sellaista yhteiskäsitettä joka olisi vastannut meidän ”kirjallisuuttamme” ei vielä ollut käytössä. Pitää mennä aina 1700- ja 1800-lukujen vaihteeseen, ennen kuin tapa viitata termillä ”kirjallisuus” – *literature, littérature* – nimenomaan kaunokirjallisuuteen, tiettyihin esteettisesti kunnianhimoisiin tekstikäytänteisiin, vakiintuu siihen muotoon kuin se 1800- ja 1900-luvulla kirjallisuudentutkimuksen oppiaineita perustettaessa ymmärrettiin. Täysin vakiintunut ja yksiselitteinen se ei koskaan ole ollut – kauno- ja tietokirjallisuuden välissä on harmaa alue, esseistiikan ja luovan ei-fiktion alue, joka joskus on ymmärretty osaksi kirjallisuuden oppiaineiden kohdealuetta, joskus ei. Toisaalta 1960-luvulta lähtien kirjallisuuden tutkimuksen oppiaineissa on yhä enenevässä määrin sovellettu kirjallisuudentutkimuksessa kehitettyä teorian muodostusta ja tekstianalyysin metodeja myös muihin kuin kaunokirjallisiin teksteihin – ei ole nähty järkeväksi vetää tiukkaa rajaa esimerkiksi romaanin ja siitä tehdyn elokuvasovituksen välille. Kirjallisuudentutkimus on laajentunut monissa Suomenkin kirjallisuuden oppiaineissa perinteisen kirjallisuuden ulkopuolelle kulttuuristen tekstien tutkimuksen suuntaan.

Toinen ongelma: mitä on ”humanistinen tutkimus”? Tämäkään termi ei ole helposti määriteltävissä. Niin humanismia vähättelemään pyrkivät kuin joskus humanistit itsekin ovat toisinaan kysyneet, voidaanko humanistista tutkimusta esimerkiksi kutsua tieteksi.

Humanistisen tutkimuksen metodit vaihtelevat suuresti esimerkiksi arkeologian tai kokeellisen psykologian hyvinkin luonnontieteellistä tutkimusta lähellä olevista empiirisistä lähestymistavoista vaikkapa kirjallisuuden ja kulttuurintutkimuksen filosofis-teoreettiseen käsitteenmuodostukseen ja fenomenologis-hermeneuttiseen, kokeuksellisuutta ja inhimillistä ymmärrystä painottaviin lähestymistapoihin. Englanninkielessä sanalla *science* viitataan nimenomaan luonnontieteeseen, ei humanistiseen tutkimukseen – *arts* tai *humanities* kuuluu kyllä akateemisen opetuksen ja tutkimuksen piiriin, ja sen metodeja voidaan kutsua termillä *scientific*, mutta pääsääntöisesti humanistista tutkimusta ei mielletä osaksi *science*-termin sisältöä. Suomalainen tapa puhua humanistisista *tieteistä*, esimerkiksi kirjallisuustieteistä, onkin sukua ennemmin saksankielen termille *Wissenschaft*, joka sisältää niin luonnontieteellisen kuin humanistisen tutkimuksen. Samaan aikaan sana *Wissenschaft* sisältää kuitenkin paljon laajemman ja syvemmän merkityksen kuin englannin *science* tai edes suomen *tiede* – kuten tänään kanssani professorinluentonsa pitävä kollegani Gerhardt Schmidt ehkä voi teille kertoa, *Wissenschaft* viittaa paitsi systemaattiseen tiedonhankintaan myös oppimisen prosessiin henkilökohtaisen kasvun ja ymmärryksen merkityksessä. Ja tässä mielessä, ehdottomasti, kirjallisuudentutkimus humanistisena tutkimuksena on tiedettä.

III

Tulen nyt toiseen tapaan ymmärtää ilmaus ”kirjallisuus ja humanistinen tutkimus”. Jos puhuisin englanniksi, määrittelin tämän toisen tavan epäilemättä muuntamalla sanan *and* sanaksi *as: literature as humanistic research*. Kirjallisuus humanistisena tutkimuksena.

Sillä tiettyssä mielessä kirjallisuus on jo itsessään tutkimusta. Kirjailijan tehtävänä, siinä mielessä kuin me sen romantiikan jälkeisenä aikana olemme tottuneet ymmärtämään, ei ole vain tuottaa kirjoja. Kirjallisuus ei ole vain ajanvietettä tai kustantajalle voittoa tuottavia bestsellereitä. Kirjallisuuden arvoa ei voi mitata myytyjen teosten määrällä.

On pitkä kulttuurinen perinne, Aristoteleesta romantiikkaan, naturalismiin ja modernismiin ulottuva, missä kirjailija nähdään ennen muuta tutkijana. Kirjailija tutkii inhimillisen kokemuksen kielellistämisen ja kerronnallistamisen mahdollisuuksia.

Kirjailijan työ muistuttaa monin tavoin yliopistossa työskentelevän tutkijan työtä. Itse kirjoitusprosessi vaatii usein pitkälistä valmisteluvaihetta. Tähän kuuluu ensinnäkin perustaitojen ja elämännäkemyksen opiskelua, tapahtuu se sitten elämän suuressa korkeakoulussa – kuten perinteisessä suomalaisessa kirjallisuustraditiossa on yleensä ajateltu – tai yliopistoissa ja kirjoittajakouluissa, kuten nykyään yhä enenevässä määrin tapahtuu. Kirjoittaminen on taito, jota voi ja pitää opetella. Myös Oulun yliopiston kirjallisuuden oppiaineeseen kuuluu luovan kirjoittamisen oppijaksoja, vaikka oppiaineen rahkeet eivät ainakaan toistaiseksi olekaan riittäneet varsinaisen luovan kirjoittamisen ohjelman ylläpitoon. Monille opiskelijoille luova kirjoittaminen on tärkeä osa heidän omaa identiteettiään, ja toden totta, maamme kirjailijoiden joukossa on useitakin oppiaineemme entisiä opiskelijoita.

Oppimisen ja tutkimisen prosessi ei kirjailijan työssä kuitenkaan pääty opintoihin. Harva fiktion tai edes runouden kirjoittaja vain istuu alas ja alkaa taivaallisen inspiraation vallassa kirjoittaa alas mitä Muusa hänelle sanelee. Useimmiten kirjoitusprosessia edeltää tutkimus: kirjailijat viettävät toisinaan pitkiäkin aikoja kirjastoissa ja arkistoissa etsimässä lähdemateriaalia, he kenties haastattelevat ihmisiä, tekevät tutustumismatkoja teosten tapahtumapaikalle, tai vain merkitsevät muistivihkoon ideoitaan ja havaintojaan.

Usein kirjailijan kohdemateriaalina on hän itse, hänen omat kokemuksensa. Mutta omaelämäkerrallisessa kirjoituksessakin kyseessä harvoin on sattumanvarainen muistojen tajunnanvirta – omien kokemustensa pohjalta kirjoittavat tekevät hekin lähdeytötä, kaivavat esiin vanhoja valokuvia ja muita materiaalisia muistoja, etsivät kulttuurisia tekstejä kuvattavalta aikakaudelta, haastattelevat läheisiään, merkitsevät muistiin uniaan, pyrkivät toisinaan kenties syvemmälle omaan kokemukseensa erilaisten systemaattisten kirjoitusharjoitusten kautta.

Ja mikä tärkeintä – itse kirjoitusprosessi voidaan myös nähdä tutkimuksena. Lauseita ja kertomuksia rakentaessaan kirjailija tutkii inhimillisen ilmaisukyvyn rajoja, tutkii tapoja ilmaista niitä kokemuksia tai ilmiöitä, joita kukaan aiemmin ei ole aivan samalla tavalla kielellistänyt. Tai kuten ranskalainen runoilija Arthur Rimbaud kuvasi 1800-luvulla omaa ”sanan alkemiaansa”: ”Se oli aluksi tutkimusta. Kirjoitin hiljaisuuksia, öitä, tein muistiinpanoja asioista, joita ei voi ilmaista. Kiinnitin huimauksia.”

Jos ja kun kirjallisuus nähdään tutkimuksena, on kirjallisuudentutkimus silloin metatutkimusta. Kirjallisuudentutkija tutkii niitä tapoja, joilla kirjailijat ovat tutkineet kokemuksen kielellistämistä. Metatutkijana kirjallisuudentutkija on aina kiitollisuudenvelassa kirjailijalle. Suhdetta kirjallisuudentutkijan ja kirjailijan välillä ei kuitenkaan pitäisi mieltää niinkään tarkkailijan ja objektin väliseksi vaan pikemminkin kollegiaaliseksi – niin kirjailija kuin kirjallisuudentutkija tutkivat lopulta samaa kohdetta, kielen ja kokemuksen rajapintaa.

IV

Tulen nyt kolmanteen tapaan ymmärtää sanapari ”kirjallisuus ja humanistinen tutkimus”. Voisimmeko kääntää termit ja sanoa ”humanistic research as literature” – humanistinen tutkimus kirjallisuutena?

Tulemme tässä kenties vaaralliselle alueelle. Kaikki humanistit eivät välttämättä halua tulla rinnastetuiksi runoilijoihin tai romaanikirjailijoihin. Näinä päivinä joudumme perustelemaan humanististen tieteiden oikeutusta moniin eri suuntiin: yliopiston hallintoon, opetusministeriöön, Suomen Akatemiaan, veronmaksajille. Vitsailu ”estetiikan, kosmetiikan ja vertailevan erotiikan” koulutusohjelmista ei aina sekään ole ihan viatonta.

Siksi minunkin pitää nyt olla varovainen. Ja täsmentää, missä mielessä humanistisella tutkimuksella on yhteisiä piirteitä kirjallisuuden kanssa – ja missä mielessä ei.

Humanistinen tutkimus ei ole käsiterunoutta tai keksittyjen juttujen sepustamista. Akateeminen vapaus ja kirjailijan vapaus ovat kaksi eri asiaa, ja ne pitää säilyttää eri asioina. Humanistista tutkimusta säätelevät monet akateemisen tutkimuksen peruseriaatteen, jotka se jakaa muun muassa luonnontieteiden kanssa. Lähdedokumentaation tulee olla julkista, avointa, tarkistettavissa olevaa. Argumentaation tulee olla omista lähtökohdistaan johdonmukaista ja loogista. Kirjoittajan on otettava vastuu sanoistaan – toisin kuin fiktiossa, akateemisessa tutkimuksessa tekstin ”kertoja” on lähtökohtaisesti sama kuin sen kirjoittaja. Ja niin edelleen – humanistinen tutkimus sitoutuu monin eri tavoin tieteellisen tutkimuksen yleisiin periaatteisiin.

Nämä reunaehdot eivät kuitenkaan saa estää meitä näkemästä, että sekä kirjailijan työssä että humanistisessa tutkimuksessa – ainakin siinä muodossa kuin itse sen olen kokenut – kirjoittaminen ei ole vain jo tehdyn tutkimustyön raportointia. Kirjoitus-

prosessi on oleellinen ja keskeinen osa itse tutkimusprosessia. Oma tutkimuslaboratorio ni on se ajattelun prosessi, joka alkaa mielessäni ja jatkuu muistivihossani ja tietokoneen näyttöruudullani. En voi tietää tutkimukseni tuloksia, ennen kuin olen muotoillut ne lauseiksi, ennen kuin olen omalla kirjoittamisellani tutkinut niitä kielellistämisen ja kerronnallistamisen mahdollisuuksia, joita tutkimusmateriaalini ja lähestymistapani avaavat minulle. Kirjoitusprosessiin liittyy myös tietty arvaamattomuuden elementti: en voi tarkkaan tietää etukäteen, minne se minut vie, mitä se minulle tulee paljastamaan.

Tässä kenties voi nähdä eron luonnontieteeseen: luonnontieteessä tutkimusartikkeli mielletään lähinnä pitkän tutkimusprosessin viimeisenä askeleena, tulosten julkistamisena. Humanistisessa tutkimuksessa – ainakin siinä hermeneuttiseen ymmärtämiseen painottuvassa suunnassa, jota itse edustan – tutkimuksen kenties tärkein osa alkaa vasta silloin, kun istun koneen ääreen ja ryhdyn kielellistämään niitä alustavia visioita, joita kirjailijoiden ja tutkijakollegoideni tekstejä lukiessa mielessäni on alkanut itää. Vieraila kielillä kirjoittaessa tämä lisää tehtävän haastavuutta – pelkkä selkeä perusenglanti tai perusranska ei välttämättä kansainvälisessä kilpailussa riitä, tekstin on oltava myös kielellisesti oivaltavaa.

Edellä mainitsemaani eroa humanistisen ja luonnontieteellisen tutkimuksen välillä ei kuitenkaan voi pitää mitenkään kategorisena: toki paljon tutkimusta tapahtuu ennen kirjoitusprosessin alkua, ja toki kielellinen jäsentäminen on myös monissa luonnontieteissä tärkeä osa itse tutkimusprosessia. Ehkä kyse on pikemminkin aste-erosta kuin käsitteellisestä kuilusta.

Ehkä kaikkea tutkimusta voisikin pitää pelinä: siinä on niin toimintaa rajoittavia ja sääteleviä sääntöjä, mutta myös luova, avoin, ennalta arvaamaton elementti.

V

Kuten Aristoteles totesi, ihminen sekä nauttii jäljittelemisestä että oppii jäljittelemällä. Mimesis on inhimillisen tiedonhankinnan peruspilareita. Mutta filosofisesti tärkein jäljittely ei välttämättä kohdistu siihen, mikä on jo olemassa, vaan siihen mikä voisi olla, mimesikseen sanan laajemmassa merkityksessä luonnon luomisprosessien jäljittelynä.

Lapsi tutkii maailmaa leikkimällä – lapsi jäljittelee maailmassa havaitsemiaan käytäntöjä, mutta myös muuttaa niitä, keksii niitä lisää, luo virtuaalisia mahdollisten maailmojen joukkoja.

Kaikista niistä kirjallisuuden tehtävistä, joihin alussa viittasin – niihin vastauksiin, joita opiskelijat antoivat kysymykseen ”miksi kannattaa lukea kirjallisuutta” – tämä on kenties tärkein: kirjallisuus on mielen leikkiä, inhimillisen elämisaailman toimintaperiaatteiden tutkimusta jäljittelyn, muuntamisen ja keksimisen kautta. Tätä leikkiä kirjallisuudentutkimus omalta osaltaan jatkaa – parhaimmillaan samanaikaisesti niin akateemisen yhteisön pelisääntöjä noudattaen kuin kirjoittamisen omaa, arvaamatonta ja uutta luovaa luonnetta kunnioittaen.